

مبانی مسئولیت مدنی تولیدکننده در حقوق ایران و

افغانستان

مرضیه نیازی^۱، عاطفه حسن‌زاده^۲

چکیده

با گسترش تعاملات اجتماعی، انسان‌ها برای هموارسازی مسیر آسایش خود به تولید و توسعه محصولات رو آوردند. این امر بدون شک سبب گسترش حوزه مسئولیت مدنی شده است. بنابراین، نیاز به بررسی مسئولیت مدنی تولیدکننده بیش‌ازپیش احساس می‌شود. پژوهش حاضر با روش توصیفی-تحلیلی تلاش می‌کند مبانی مسئولیت مدنی تولیدکننده را با رویکرد تطبیقی میان حقوق ایران و افغانستان بررسی کند. مبانی مسئولیت مدنی تولیدکننده در دو حوزه مسئولیت قراردادی و غیرقراردادی قابل بررسی است. مسئولیت مدنی تولیدکننده در رابطه قراردادی با نظریه تعهد ایمنی تولیدکننده و فرض علم وی به عیوب پنهانی محصول و در رابطه غیرقراردادی در حقوق ایران با نظریه‌های تقصیر و استناد عرفی و در حقوق افغانستان با نظریه‌های استناد عرفی، تقصیر و خطر قابل توجیه است.

واژگان کلیدی: مسئولیت مدنی، تولیدکننده، مصرف‌کننده، حقوق

افغانستان، حقوق ایران.

---

۱. دانش‌پژوه رشته حقوق و معارف اسلامی از کشور افغانستان، مجتمع آموزش عالی بنت‌الهدی، جامعه‌المصطفی‌العالمیه، قم، ایران.

۲. مربی گروه علمی-تربیتی حقوق، مجتمع آموزش عالی بنت‌الهدی، جامعه‌المصطفی‌العالمیه، قم، ایران.

۱. مقدمه

انسان در رهگذر زندگی خود برای رفع نیازهایش دست به تولید انواع محصولات زده است. این امر در زندگی بشر نقش مهمی داشته به طوری که با تولید محصول جدید، محصول سابق به چالش کشیده می شود. این روند جدال برانگیز سبب گسترش انواع تولیدات شده است. تولید و استخدام ابزارآلات جدید سبب گسترش مسائل حقوقی در حوزه مسئولیت مدنی شده است. بنابراین، کشورها برای حمایت از مصرف کننده در قالب قشر ضعیف و تنظیم روابط او با تولیدکننده براساس مبانی حقوقی، قانون خاصی را وضع کرده اند. در مسئولیت مدنی ناشی از تولید، یکی از مهم ترین مباحث، مسئولیت مدنی تولیدکننده یا سازنده است. بحث مبانی مسئولیت تولیدکننده یکی از مباحث مهم در حقوق کشورهاست. مبانی مسئولیت مدنی، ناظر به یکی از مباحث مهم نظری این شاخه از علم حقوق یعنی، مسئولیت مدنی است که درصدد بیان و توجیه قاعده حقوقی لزوم جبران خسارت است. وقتی اصل مسئولیت مدنی به صورت یک قاعده معرفی و گفته می شود: «واردکننده ضرر متعهد به پرداخت خسارت است» این پرسش به میان می آید که دلیل مشروعیت این قاعده چیست. چرا عامل زیان مکلف به جبران زیان است و زیان دیده حق دریافت خسارت وارده را دارد و می تواند عامل زیان را ملزم به پرداخت خسارت کند. پاسخ این سؤال ها به دلیل مشروعیت مسئولیت مدنی است و از آن به مبنای مسئولیت مدنی تعبیر می شود (حکمت نیا، ۱۳۸۶، ص ۵۷).

منشأ مسئولیت مدنی تولیدکننده گاهی ممکن است قرارداد فی مابین تولیدکننده و شخص زیان دیده باشد. به این ترتیب که نقض قرارداد سبب بروز خسارت به خریدار یا مصرف کننده باشد. در این صورت تولیدکننده مسئول خسارت وارده خواهد بود. گاهی نیز ممکن است تولیدکننده بدون قرارداد مسئول جبران خسارت وارده باشد. سؤالی که مطرح می شود این است که مبانی و ادله مسئولیت مدنی قراردادی و غیرقراردادی تولیدکننده چه چیزی است. برای جواب به این سؤال در مقاله حاضر با دو گفتار، مبانی مسئولیت مدنی تولیدکننده به صورت

تطبیقی میان حقوق ایران و افغانستان، مبانی مسئولیت مدنی قراردادی تولیدکننده (گفتار اول) و مسئولیت مدنی غیرقراردادی تولیدکننده (گفتار دوم) بررسی می‌شود.

۲. مبانی مسئولیت مدنی قراردادی تولیدکننده در حقوق ایران و افغانستان

در مسئولیت مدنی قراردادی، عنصر اصلی، وجود قرارداد میان طرفین است. مسئولیت قراردادی زمانی محقق می‌شود که قراردادی باشد و آن قرارداد نقض شده باشد. (بهرامی احمدی، ۱۳۹۲، ص ۳۵۳) نقض قرارداد در اینجا تسلیم محصول به صورت ناقص و معیوب خواهد بود که در اثر آن ممکن است به خریدار یا مصرف‌کننده خسارت وارد شود. در این فرض تولیدکننده براساس دو مبنای تعهد امنیتی تولیدکننده و فرض علم او به عیوب پنهانی محصول، مسئول جبران خسارت وارده خواهد بود.

۱-۲. تعهد امنیتی تولیدکننده

منظور از تعهد امنیتی کالا یا محصول این است که تولیدکننده در قرارداد به طور صریح یا ضمنی تعهد کند که جنس سالم به خریدار تحویل دهد.^۱ برخی فقهای اسلام معتقدند که اگر عقدی بدون هیچ‌گونه شرطی واقع شود اطلاق عقد اقتضا می‌کند که مبیع از هرگونه عیب سالم باشد؛ زیرا انسان متعارف مالش را در مقابل مال سالم می‌پردازد و این مثل این است که سلامت مبیع در ضمن عقد شرط شده باشد. (انصاری، ۱۳۸۰، ۲۵۲/۵؛ محقق داماد، ۱۴۰۶، ۵۳/۲) بنابراین، اگر تولیدکننده به خریدار کالای معیوب تحویل دهد و در نتیجه خسارتی به خریدار وارد شود تولیدکننده به دلیل نقض تعهد ضمنی، مسئول جبران خسارت واده است (وحدتی شبیری، ۱۳۸۵، ص ۵۷).

۱. برای مطالعه بیشتر شرط ضمنی (ر.ک.، دوره حقوق مدنی حقوق تعهدات، ص ۳۴۴ محمد جعفر جعفری لنگرودی) و شرط ضمنی، حسین سیمایی صراف، ص ۳۴.

تعهد ایمنی کالا، تعهد به نتیجه است و از این رو به مسئولیت محض (مسئولیت بدون تقصیر) نزدیک است. تعهد به نتیجه تعهدی است که به نتیجه‌ای معین متعلق است. در مقابل تعهد به وسیله که در آن متعهد مکلف به فراهم کردن مقدمات برای حصول نتیجه است، ولی حصول نتیجه را تعهد نکرده است. در تعهد به نتیجه کافی است که متعهدله، حاصل نشدن نتیجه را ثابت کند. بنابراین، حتی اگر متعهد و تولیدکننده تمام احتیاط‌های لازم را به جا آورده باشد باز هم مسئول خسارت ناشی از عیب باقی مانده است. (جعفری تبار، ۱۳۸۹، ص ۲۳) این امر از مواد ۲۲۷ و ۲۲۹ قانون مدنی ایران قابل استنباط است. به موجب این مواد در مسئولیت مدنی قراردادی، اثبات بی تقصیری سبب از بین رفتن مسئولیت متعهد نمی‌شود. وی در صورتی از مسئولیت مبری می‌شود که ورود خسارت را به حادثه خارجی نسبت دهد (ملکزاده، ۱۳۹۷، ص ۷۹).

این حکم در قانون مدنی افغانستان نیز منعکس شده است. قانون‌گذار در ماده ۷۸۳ قانون مزبور چنین مقرر کرده است: «هرگاه شخصی ثابت کند که ضرر عائده ناشی از سبب خارجی بدون مداخله وی و یا از حادثه غیرمترقبه یا ناشی از اسباب مجبره بوده و یا به سبب خطای شخص متضرر یا از غیر نشأت گرفته است به ضمان مکلف نمی‌گردد مگر اینکه قانون یا موافقه طرفین خلاف آن حکم کند». بنابراین، متعهد در صورتی مسئول جبران خسارت محسوب نمی‌شود که ثابت کند عیب موجود در محصول که موجب خسارت به زیان دیده شده بر اثر حوادث خارجی، خطای خود زیان دیده و یا شخص ثالث بوده است.

۲-۲. علم تولیدکننده به عیوب پنهانی محصول

بر اساس این نظریه، تولیدکننده در قالب متخصص این فن وقتی دست به تولید محصول می‌زند مفروض این است که بر تمام جوانب کار خود احاطه کامل دارد. بنابراین، از عیوب پنهانی آن آگاه است. (مددی، ۱۳۸۸، ص ۵۶) این بدین معنی است که تولیدکننده از عیب محصول آگاه بوده و خریدار را از وجود آن مطلع نکرده است. بنابراین، مرتکب تقصیر شده و باید خسارت‌های ناشی از آن را پرداخت کند (کاتوزیان، ۱۳۸۴، ص ۲۴۵). در نهم ژوئن ۲۰۰۵

در طی جراحی رولند مراسمک در بیمارستان برایان مور در فیلادلفیا در عمل پروستات برداری، اشتباهی رخ داد. براساس درخواست خواهان باید مسئولیت عدم نعوظ و درد کشاله ران وی بعد از عمل جراحی به عهده سازنده ربات و مصرف کننده آن یعنی، بیمارستان برایان مور دانسته می شد. ربات جراح یعنی، دویچی در وهله اول به دلیل عیب، صدمه وارد کرده بود، پس اشد مسئولیت شامل حال سازنده ربات می شد. در پرونده مذکور اگرچه بار اثبات وجود عیب به عهده خواهان بود، اما برای مسئولیت تولیدکننده همین وجود عیب کافی بود و به نظر می رسید که علم او به وجود عیب مفروض دانسته شده بود (پاگولو، ۱۳۹۹، ص ۱۴۹).

حاصل این نظریه این است که علم سازنده به عیب، شرط مسئولیت اوست و این علم مفروض انگاشته می شود. بنابراین، اگر تولیدکننده عدم علم خود به عیب را ثابت کند از مسئولیت فرار می کند. درواقع فرض علم فروشنده به عیب محصول، اماره ای است که خلاف آن توسط متعهد قابل اثبات است. (جعفری تبار، ۱۳۸۹، ص ۲۳) این نظریه برخلاف نظریه تعهد ایمنی که تنها اثبات قوه قاهره سبب رهایی مسئولیت تولیدکننده می شود و اثبات عدم تقصیر در گریز از مسئولیت تأثیرگذار نیست در نظریه فرض علم تولیدکننده ای که فروشنده است اثبات عدم علم، سبب رهایی مسئولیت می شود. شرط آگاهی فروشنده به عیب برای تحمیل مسئولیت بر وی در تبصره ماده ۲ قانون حمایت از مصرف کنندگان ایران موجود است^۱. در مورد نظریه فرض علم تولیدکننده به عیب باید به این نکته توجه کرد که این فرض تنها در مورد عیوب پنهانی محصول قابل اعمال است. درواقع زمانی که عیب محصول برای خریدار ظاهر و آشکار باشد، نمی توان تنها فروشنده را مقصر دانست، بلکه در فرض مذکور این خریدار است که با استفاده از چنین کالایی اقدام به علیه خود کرده است. قانون گذار

۱. تبصره ماده ۲: «چنانچه خسارات وارده ناشی از عیب یا عدم کیفیت باشد و عرضه کنندگان به آن آگاهی داشته باشند، علاوه بر جبران خسارت، به مجازات مقرر در این قانون محکوم خواهد شد...».

افغانستان در فقرة ۳ ماده ششم قانون حمایت از مستهک این کشور مصوب سال ۱۳۹۵، مقرر می‌دارد: «هرگاه عرضه‌کننده قبل از عرضه جنس یا خدمت در رابطه به نواقص آنها به مستهک معلومات داده باشد و با وجود آن، مستهک حاضر به انجام معامله باشد در این صورت مستهک نمی‌تواند از حقوق مندرج فقرة ۱ این ماده مستفید گردد. به استثنای مواد خوراکی، ادویه و امثال آن». بنابراین، اگر مصرف‌کننده با علم به عیب دست به معامله زده باشد و در نتیجه آن متضرر شده باشد براساس این ماده و قاعده اقدام، مستحق دریافت خسارت نخواهد بود.

۳. ضرورت وجود عیب

بدون شک برای تحقق مسئولیت مدنی قراردادی تولیدکننده یک محصول وجود عیب در آن ضروری است و بدون وجود عیب در آن، مسئولیت سازنده قابل تصور نیست. بدیهی است که در صورت عرضه کالا بدون عیب از جانب سازندگان نمی‌توان آنها را برای خسارت ناشی از محصول مسئول دانست.

۳-۱. مفهوم عیب

در مورد مفهوم عیب و گزینش معیار مناسب برای تمییز کالای سالم از معیوب میان حقوق دانان و فقها اختلاف نظر وجود دارد. معروف‌ترین تعریفی که از آن ارائه شده این است که هر زیادی و نقص از اصل خلقت عیب است؛ چه عین باشد و چه صفت. (نجفی، ۱۳۶۸، ۲۳/۲۵۹) براساس این تعریف، برای تشخیص عیب یک محصول باید به اصل خلقت آن توجه کرد. در صورت زیاده یا کاستی نسبت به اصل خلقتش، آن محصول معیوب محسوب می‌شود. این تعریف مناسب با آن موجوداتی است که اصل خلقت آن در طبیعت، ضابطه معینی دارد مانند حیوانات که در کتب فقهی بیشتر مورد مثال واقع شده‌اند (کاتوزیان، ۱۳۸۴، ص ۱۳۵). بیع میوه نیز با این تعریف می‌تواند معیار تشخیص میوه معیوب از سالم باشد. در فراوردهای

صنعتی که خلقت معینی در طبیعت ندارد و روزه‌روز در حال پیشرفت است معیار اصل خلقت یا مجرای طبیعی کارساز نخواهد بود.

برخی از فقها برای رفع این اشکال، معیار را ملاکی می‌دانند که در بیشتر موارد مورد نظر عرف بازرگانان قرار می‌گیرد. (عاملی، ۱۴۱۴، ۲۹۰/۳) براساس این بیان، نقصان و زیاده که در تعریف ذکر شده است نسبت به اصل خلقت سنجیده نمی‌شود، بلکه آنچه که در بیشتر موارد ملاک داد و ستد میان تاجران قرار می‌گیرد در نظر گرفته می‌شود و در صورت نقصان و زیادی کالا از آن معیار غالب، کالای مزبور معیوب محسوب می‌شود. این تعریف هرچند از نقض تعریف می‌کاهد، اما اشکال همچنان وارد است؛ زیرا بر مبنای توضیح مزبور، ماهیت عیب بیان نشده است، بلکه عرف ملاک و مرجع داوری قرار داده شده است و در این میان معلوم نیست که آیا حد وسط آن نمونه عرفی معیار است یا همه آن (کاتوزیان، ۱۳۸۴، ص ۲۳۶). وهبه الزحیلی از فقهای اهل سنت عیب را این‌گونه تعریف می‌کند: «هو کل ما یخلوعنه أصل الفطرة السلیمة و یوجب نقصان الثمن فی عرف التجار نقصانا فاحشا أو یسیرا؛ عیب هر آن چیزی است که اصل ذات یک شیء از آن خالی است و در عرف بازرگان سبب نقصان قیمت، اعم از کم و زیاد گردد» (زحیلی، ۱۴۰۹، ۲۵۵/۵). همان‌طور که از عبارت ایشان پیداست ایشان نیز مانند بیشتر فقها، عیب را امری عارضی می‌دانند که ممکن است بر ذات یک شیء عارض شده و سبب معیوب شدن آن شود.

تعاریف مورد نظر از عیب و کالای معیوب مبتنی بر کاهش قیمت کالا است. ماده ۱ قانون حمایت از مصرف‌کنندگان ایران نیز از این معیار پیروی کرده است و مقرر می‌دارد: «منظور از عیب در این قانون زیاده، نقیصه یا تغییر حالتی است که موجب کاهش ارزش اقتصادی کالا یا خدمات گردد» (کاتوزیان، ۱۳۸۴، ص ۱۳۸). قانون‌گذار افغانستان این حکم را در قانون مدنی این کشور در ماده ۱۰۹۷ مورد توجه قرار داده است. این معیار در رابطه قراردادی و اثری که در کاهش قیمت کالای مورد معامله می‌گذارد، دقیق و قابل پذیرش است، اما در مسئولیت مدنی

ناشی از کالای معیوب، تکیه بر خسارت ناشی از عیب کالا است نه کاهش قیمت آن. براساس این معیار در تبیین ماهیت عیب نمی‌توان تنها به این معیار اکتفا کرد و باید آن را درکنار معیار دیگر قرار داد (کاتوزیان، ۱۳۸۴، ص ۱۳۸). قانون مدنی ایران تعریفی از عیب ارائه نکرده است و در ماده ۴۲۶ تشخیص عیب را برعهده عرف گذاشته و از معیار نقصان و زیاده در اصل خلقت و نقص در قیمت کالا تبعیت نکرده است. این ماده مقرر می‌دارد: «تشخیص عیب برحسب عرف و عادت می‌شود. بنابراین، ممکن است برحسب ازمه و امکانه مختلف شود». بر این معیار این ایراد وارد است که در مورد کالاهایی که برای اولین بار در بازار می‌آید قابل اعمال نیست؛ زیرا در مورد عرف وجود سابقه و شناسایی عمومی شرط است (ملکزاده، ۱۳۹۷، ص ۹۴).

قانون‌گذار افغانستان در ماده ۱۰۹۷ قانون مدنی این کشور چنین مقرر کرده است: «هرگاه در کالا عیبی دیده شود که باعث تنزیل قیمت یا تنزیل منفعت آن حسب غایت مطلوبه عقد یا ظاهر طبیعت شیء و یا غرضی که به آن آماده گردیده شود بایع ملزم به ضمان می‌شود اگرچه به وجود آن علم نداشته باشد». قانون‌گذار در این ماده به صراحت عیبی را که موجب کاهش قیمت جنس می‌شود موجب ضمان بایع دانسته است. نقش این مفهوم از عیب در معاملات بر کسی پوشیده نیست، اما در ایجاد مسئولیت مدنی این تعاریف کارایی ندارد. انسان در مسئولیت مدنی درصدد سنجش قیمت محصول نیست، بلکه درصدد این امر است که ضرر وارده به دیگری از جانب محصول را چگونه تحلیل کند. این امر در ربات با مشکل بیشتری روبه‌روست؛ زیرا ربات علاوه بر جنبه محصول بودن، خودمختار نیز است (حکمت‌نیا، ۱۳۸۶، ص ۲۴۰). در حقوق کشورهای خارجی معیارهای متفاوتی در مورد عیب یک محصول در نظر گرفته شده است. معیار خطرناک بودن محصول، استفاده مورد انتظار و ایمنی محصول است (کاتوزیان، ۱۳۸۴، ص ۸۰). مؤسسه حقوق آمریکا در اصلاحیه سوم مسئولیت مدنی محصول را زمانی معیوب می‌داند که در زمان فروش یا توزیع، عیب ساخت یا عیب طراحی داشته باشد یا به دلیل دستورالعمل یا هشدار ناکافی، معیوب تلقی شود. این تحلیل برای شناخت مسئولیت مدنی کاربردی‌تر به نظر می‌رسد (حکمت‌نیا، ۱۳۸۶، ص ۱۴۱).

۲-۳. انواع عیب

در تولید یک محصول، فرایندی طولانی و پیچیده وجود دارد. عیب در یک محصول در دو مرحله بروز پیدا می‌کند: مرحله طراحی و مرحله ساخت.

۳-۳. عیب در طراحی

عیب در طراحی که منشأ آن در طرح علمی و فنی کالا است در تمام مصادق فرآورده معین وجود دارد و عام است؛ زیرا ناشی از طراحی اصلی کالا و مانند عیب در جنس طبیعی است. برای مثال اگر خودروی سواری را طوری طراحی کند که هنگام ترمز ناگهانی نتواند خود را حفظ کند این عیب در تمام محصول و همگانی خواهد بود. (کاتوزیان، ۱۳۸۴، ص ۱۴۷) بند ب ماده ۲ اعلامیه سوم مسئولیت مدنی ایالات متحده آمریکا در تعریف عیب طراحی مقرر می‌کند: «یک محصول هنگامی در طراحی معیوب است که خطرات قابل پیش‌بینی از خسارت ناشی از محصول بتواند به وسیله اتخاذ یک طرح جایگزین متعارف توسط فروشنده یا توزیع‌کننده دیگر یا یک متصدی پیشین در زنجیره توزیع کاهش یابد یا اجتناب شود و حذف آن طرح جایگزین آن محصول را عرفاً غیرایمن ارائه دهد». براساس این بند، خواهان باید ثابت کند که تولیدکننده قادر به اتخاذ طرح جایگزین و متعارف بود و قصور در انجام این امر باعث عرضه کالای غیرایمن شده است (ملکزاده، ۱۳۹۷، ص ۹۷). برخلاف عیب در تولید، عیب در طراحی بر کل مجموعه و خط تولید ربات تأثیر می‌گذارد. وقتی رباتی در طراحی عیب داشته باشد یک محصول غیرایمن و خطرناک خواهد بود و باید به سرعت و با تدابیری سریع از بازار جمع شود (حکمت‌نیا، ۱۳۸۶، ص ۲۴۱).

۴-۳. عیب در تولید

عیب در تولید به این معنی است که طرح اولیه کالا با انتظار مطلوب و عرفی آن منطبق باشد، ولی در جریان تولید و ساخت و ساز آن کاهلی رخ دهد یا جنس نامرغوبی به کار رود و در نتیجه کالایی که به خریدار و یا مصرف‌کننده تحویل داده می‌شود، معیوب باشد. به این بیان عیب

در تولید، عیبی ناخواسته و غیرارادی است. با این وجود ممکن است گاهی تولیدکننده به دلیل سودجویی به عمد عیبی را در مقام اجرای طرح ایجاد کند. برای مثال: جنس نامرغوب و بی دوام، ولی ارزان به کار ببرد. (کاتوزیان، ۱۳۸۴، ص ۱۴۷) باتوجه به این تعریف، فرق میان عیب در طراحی و عیب در تولید مشخص می شود. ممکن است تولیدکننده در جریان تولید یک یا چند کالا را مقصرانه معیوب تولید کند در حالی که در طراحی عیبی وجود نداشته است. برای مثال برای تولید یک ربات هوشمند، طراحی و برنامه نویسی درست صورت گرفته است از این نظر ایرادی ندارد، اما در مرحله تولید به دلیل خطای کارگر یا دستگاه که برای ساخت اختصاص یافته است عملکرد آن ربات دچار خطا می شود و خسارتی به بار می آید در این مورد عیب در مرحله تولید است که در ساخت، قصوری صورت گرفته است.

در عیب در مرحله طراحی، همه کالاهای تولیدشده ناسالم هستند، حتی اگر در جریان تولید، تمام احتیاط های لازم را هم انجام داده باشند. (جعفری تبار، ۱۳۸۹، ص ۱۲۲) لازم به ذکر است که تمیز عیب در تولید راحت است؛ زیرا کالای معیوب با سایر مصادیق آن که همه در خط تولید باید یکسان باشد، تفاوت دارد و این مقایسه عیب در تولید کالا را مشخص می کند و در واقع کالای معیوب آن کالایی است که آن درجه از ایمنی را ندارد که کالای دیگر از همان نوع و از همان تولیدکننده دارد. این مبنای قیاس در عیب طراحی مشخص نیست و به سختی معلوم می شود (کاتوزیان، ۱۳۸۴، ص ۱۴۸).

۴. مبانی مسئولیت مدنی غیر قراردادی تولیدکننده در حقوق ایران و افغانستان

در بررسی مسئولیت مدنی تولیدکننده می توان از مرز قرارداد فراتر رفت و او را برای خسارت به اشخاص ثالثی که رابطه قراردادی با آن ندارند نیز مسئول دانست. این مسئولیت نسبت به مسئولیت قراردادی، اهمیت بیشتری دارد و وابسته به انواع متفاوت محصولاتی است که انسان با آنها سروکار دارد. برای مثال محصولی مانند هوش مصنوعی رباتیک که امروزه به ویژه در کشورهای توسعه یافته به طور گسترده استفاده می شود انواع مختلفی دارد: ربات پرستار، ربات اسباب بازی، ربات راننده، ربات کارگر یا کارمند و... . اشخاص ثالثی که خارج از قرارداد

توسط ربات‌های معیوب صدمه می‌بینند، ممکن است مصرف‌کننده ربات باشد یا بدون مصرف صدمه ببینند مانند ربات‌هایی که برای مراقبت از شخص سالمند اختصاص یافته باشند یا ربات مری که درنتیجه عیب در تولید یا طراحی به شخص سوم صدمه وارد کنند. در این موارد تولیدکننده ربات مسئولیت دارد. برای جرایمی مسئولیت غیرقراردادی تولیدکننده در این گفتار تلاش می‌شود تا مبانی و نظریات حقوقی مورد پذیرش در قوانین و مقررات جاری ایران و افغانستان مطالعه شود.

۴-۱. نظریه تقصیر

براساس این نظریه، تولیدکننده یک محصول وقتی مسئول زیان‌های وارده ناشی از آن محسوب می‌شود که در تولید و ساخت آن مرتکب تقصیر شده باشد. این تقصیر ممکن است بر اثر بی‌احتیاطی و عدم رعایت نکات لازم و مراقبت‌های لازم باشد. سؤال این است که آیا باتوجه به مقررات موجود در نظام‌های حقوقی ایران و افغانستان می‌توان مبنای تقصیر را در مورد خسارت‌های ناشی از تولید یک محصول پذیرفت یا نه. براساس ماده ۱ قانون مسئولیت مدنی ایران، قانون‌گذار با به‌کار بردن عبارت «عمدا یا در نتیجه بی‌احتیاطی» تقصیر را مبنای مسئولیت مدنی معرفی کرده است. براساس این ماده در حقوق ایران مسئولیت مبتنی بر تقصیر پذیرفته شده است (کاتوزیان، ۱۳۸۴، ص ۳۲). در قانون مدنی ایران تقصیر این‌گونه تعریف شده است: «در ماده ۹۵۳ قانون‌گذار تقصیر را اعم از تعدی و تفریط دانسته و در ماده‌های ۹۵۱ و ۹۵۲، تعدی و تفریط را تعریف کرده است». در تبصره ماده ۳۳۶ قانون مجازات اسلامی نیز مقرر می‌دارد: «تقصیر اعم است از بی‌احتیاطی، بی‌مبالاتی، عدم مهارت و عدم رعایت نظامات دولتی».

برخی قانون‌حمایت از حقوق مصرف‌کنندگان ایران مصوب ۱۳۸۸ را حاکم بر روابط غیرقراردادی عرضه‌کننده می‌دانند. براین اساس به قانون مزبور نیز برای بررسی مبنای مسئولیت مدنی غیرقراردادی عرضه‌کننده محصول استناد می‌کنند. (سلیمی و پارساپور،

۱۳۹۱، ص ۵۶) براساس این دیدگاه باید توجه داشت که این قانون فقط تقصیر را مبنای مسئولیت مدنی می‌داند. برای مثال در تبصره ماده ۲ مقرر می‌دارد: «چنانچه خسارت وارده ناشی از عیب یا عدم کیفیت باشد و عرضه‌کنندگان به آن آگاهی داشته باشند علاوه بر جبران خسارت به مجازات مقرر در این قانون محکوم خواهد شد. چنانچه اقدام آنان واجد عناوین مجرمانه دیگری باشد مشمول همان قانون خواهد بود». مشخص است که تبصره این ماده بیان‌کننده حکم جدیدی در مورد تولیدکنندگان و فروشندگان نیست. معلوم است که در فرض علم عرضه‌کننده به عیب یا عدم کیفیت محصول، وی مرتکب تقصیر شده است. به همین دلیل باید جبران خسارت کند (ملکزاده، ۱۳۹۷، ص ۸۳).

از آنچه بیان شد این نتیجه به دست می‌آید که در حقوق ایران براساس ماده ۱ قانون مسئولیت مدنی و قانون حمایت از مصرف‌کنندگان (براساس نظریه حکومت آن بر روابط غیرقراردادی) چنانچه عیب موجود در محصول سبب وارد آوردن زیان به شخص ثالث شود تولیدکننده فقط در صورتی مسئولیت دارد که مرتکب تقصیر شده باشد. در حقوق افغانستان براساس مواد ۷۹۳، ۷۹۴ و ۷۹۵ قانون مدنی مسئولیت از حیوان و اشیاء، محافظ حیوان در صورتی مسئول جبران خسارت وارده از ناحیه حیوان دانسته می‌شود که مرتکب تقصیر شده و در نگهداری از آن کوتاهی کرده یا حیوان را در ملک غیرداخل کرده باشد. ماده ۷۷۶ همین قانون مرتکب ضرری را که به اثر تقصیر وارد کرده است مکلف به جبران خسارت می‌داند. در قانون مدنی افغانستان تقصیر حداقل در این مورد مبنای مسئولیت مدنی در نظر گرفته شده است. بنابراین، در حقوق افغانستان که در آن تقصیر، مبنای عام مسئولیت مدنی است تولیدکننده محصول در صورتی مسئول خسارت‌های وارد شده از جانب آن است که در طراحی و ساخت آن مرتکب تقصیر شده باشد.

برخی حقوق دانان، پذیرش نظریه تقصیر را برای مبنای عامی مسئولیت مدنی در حقوق افغانستان بعید می‌داند. بدین صورت که نظریه تقصیر در قرن سیزدهم میلادی به وجود آمده است در حالی که قانون مدنی افغانستان براساس فقه و شریعت اسلامی تدوین یافته است.

بنابراین، در صورت نبود حکم قانونی براساس ماده ۲ همین قانون و مواد ۱۳۰ و ۱۳۱ قانون اساسی^۱ قاضی مکلف به مراجعه به اصول کلی فقه و شریعت اسلامی است و روشن است که مسئولیت بدون تقصیر در فقه اسلامی پیشینه طولانی دارد، پس مواد مذکور در قوانین، وسیله احراز رابطه سببیت بین عمل زیان بار و عامل زیان است نه مبنای مسئولیت مدنی. (قاسمی، ۱۳۹۲، ص ۱۲۹).

۴-۲. نظریه استناد عرفی

در قانون مدنی ایران از موادی که مربوط به تسبیب است (مواد ۳۳۱ به بعد) نیز می توان برای مبنای مسئولیت مدنی غیر قراردادی تولیدکننده کمک گرفت. مبنای تقصیر برای مسئولیت مدنی تولیدکننده نسبت به مصرف کننده یا متضرر باتوجه به مشکلات اثبات تقصیر طراح و سازنده سخت گیرانه است. بنابراین، استناد به ماده ۳۳۱ قانون مدنی برای جبران خسارت برای زیان دیده مناسب تر است؛ زیرا جبران خسارت به موجب این ماده مستلزم اثبات تقصیر تولیدکننده نیست، بلکه آنچه در باب تسبیب مهم است استناد عرفی فعل زیان بار به تولیدکننده محصول است. نظریه استناد عرفی در قالب مبنای مسئولیت مدنی باید در ماده ۳۳۱ قانون مدنی بررسی شود. یکی از اصول مسلم عقلایی و عرفی، اصل پاسخ گو بودن اشخاص در قبال عملکرد خود است. باتوجه به این اصل، سؤالی که مطرح می شود این است که شخص در قبال چه اعمالی باید مسئولیت داشته باشد. در پاسخ می توان گفت: «هر شخص نسبت به اعمالی مسئول است که عرفاً به او استناد دارد؛ زیرا علم حقوق علمی عرفی است و موضوعات آن از عرف گرفته می شود».

۱. قانون اساسی جمهوری اسلامی افغانستان با روی کار آمدن طالبان، لغو گردیده است.

یکی از موضوعات عرفی، اعمالی است که شخص انجام می‌دهد. باتوجه به اصل پاسخ‌گویی شخص درمقابل اعمال خود قلمرو و دامنه اعمال او محدود به اعمالی می‌شود که به صورت عرفی به او استناد دارد و مبنای مسئولیت او همین استناد عرفی است اعم از اینکه مرتکب تقصیر شده باشد یا نشده باشد. (باریکلو، ۱۳۸۷، ص ۵۳) به استناد ماده ۳۳۱ قانون مدنی ایران هرگاه فعل زیان بار به طور عرفی به تولیدکننده محصول نسبت داده شود وی مسئول خسارت ناشی از محصول خواهد بود و نیازی به اثبات تقصیر او نیست. در حقوق افغانستان هرچند ماده یا مواد خاص قانونی وجود ندارد که مبنای استناد عرفی را متذکر شده باشد، اما این امر از قوانین افغانستان به سادگی قابل اثبات است؛ یعنی حقوق افغانستان وابسته به فقه اسلامی است و ضروری است که احکام آن با فقه اسلامی منطبق شود. مبنای مسئولیت مدنی در حقوق افغانستان مانند فقه اسلامی استناد عرفی عمل زیان بار به عامل زیان است. برخی از حقوق دانان این ادعا که گویا حقوق افغانستان احکام را از فقه اسلامی و مبانی را از حقوق غرب گرفته باشد را بعید و غیرمنطقی می‌داند؛ زیرا بین هر سیستم حقوقی، احکام مبتنی بر مبانی خود وضع می‌شود. بنابراین، نمی‌توان حکم را از جایی و مبنا را از جای دیگر گرفت (قاسمی، ۱۳۹۲، ص ۱۱۷). بنابراین، در حقوق افغانستان تولیدکننده محصول وقتی مسئول جبران خسارت ناشی از آن است که فعل زیان بار به صورت عرفی به او مستند شود، اعم از اینکه دچار تقصیر شده باشد یا نشده باشد. این امر از حقوق افغانستان قابل اثبات است.

۳-۴. نظریه خطر

با مراجعه به قانون مدنی افغانستان و توجه به برخی از مواد آن این نتیجه حاصل می‌شود که مواد مذکور براساس نظریه خطر تدوین شده‌اند؛ زیرا در این مواد عامل زیان اعم از اینکه مرتکب تقصیر شده باشد یا نشده باشد، مسئول زیان معرفی شده است. برای مثال ماده ۷۵۸ قانون مزبور، مُتَلِف مال غیر را به جبران خسارات ناشی از آن مکلف کرده است بدون اینکه میان اتلاف عمدی با تقصیر و اتلاف غیرعمدی فرقی قائل شده باشد. ماده ۷۵۹ به این عدم

تفاوت تصریح کرده است و مقرر می‌دارد: «شخصی که مال غیر را خواه در تصرف خودش باشد یا امین او قصداً یا بدون قصد تلف نماید به ضمان ضرر ناشی از عمل خود مکلف شناخته می‌شود».

در ماده ۷۶۲ قانون مدنی صغیر ممیز و غیرممیز و مجانین درقبال اعمال زیان بارشان مسئول تلقی شده‌اند. درحالی که تقصیر و قصد اضرار به غیر از افراد مزبور تصویری ندارد. ماده ۷۹۹ مقرر می‌دارد: «هرگاه شخص اگرچه غیرممیز باشد مفادی را بدون سبب مشروع به ضرر شخص دیگری کسب کند در حدود آنچه کسب کرده است به تأدیه جبران خساره برای متضرر مکلف می‌باشد». از مواد فوق می‌توان دریافت که حقوق افغانستان در موارد مذکور وجود تقصیر برای تحقق مسئولیت را لازم ندانسته و نظریه خطر را مبنای مسئولیت مدنی قرار داده است (قاسمی، ۱۳۹۲، ص ۱۱۶). نویسندگان دیگر کشور، نظریه خطر را در قالب مبنای مسئولیت مدنی مردود دانسته است و مواد مذکور را مبین نظریه خطر نمی‌دانند. برای مثال ماده ۷۶۲ را با بیان این مطلب که تقصیر در مورد صغیر غیرممیز و مجانین قابل تصور است بیان‌کننده تقصیر صغیر غیرممیز و ماده ۷۹۹ را حاوی یک منبع مستقل پذیرفته شده تعهد یعنی، دارا شدن بدون سبب می‌دانند. (رسولی، ۱۳۹۸، ص ۶۸). در مقام ارزیابی باتوجه به ظاهر مواد فوق به نظر می‌رسد که نظریه خطر در قالب مبنای مسئولیت مدنی پذیرفته شده است.

۵. نتیجه‌گیری

مسئولیت مدنی در یک کلام عبارت است از: «پاسخ‌گویی شخص درقبال خسارات که به دیگران بدون مجوز قانونی وارد کرده است»، اما مبنای مسئولیت مدنی ناظر به یکی از مباحث مهم نظری این شاخه از علم حقوق است که درصدد بیان و توجیه قاعده حقوقی لزوم جبران خسارت است. منشأ مسئولیت مدنی سازنده یا تولیدکننده ممکن است ناشی از وجود قرارداد فی مابین طرفین باشد و همچنین امکان دارد خارج از قرارداد و غیرقراردادی باشد. در بررسی مسئولیت مدنی قراردادی تولیدکننده یک محصول این نتیجه به دست می‌آید که این امر در

حقوق ایران و افغانستان برپایه تعهد ایمنی تولیدکننده و فرض علم وی به عیوب پنهانی محصول قابل توجیه است. با بررسی مفهوم عیب این نتیجه حاصل می شود که در مقررات حقوقی ایران و افغانستان معیارهای متفاوتی مانند زیاده و نقیصه در قیمت، نقص در مصرف و انتفاع و نقص در ایمنی و داوری عرف برای آن ارائه شده است. فارغ از اشکال هریک از این معیارها برای حمایت از حقوق مصرف کننده هرکدام برای تحقق مسئولیت مدنی تولیدکننده کافی است. مسئولیت غیرقراردادی تولیدکننده در حقوق ایران با نظریه تقصیر و استناد عرفی و در حقوق افغانستان علاوه بر نظریه های تقصیر و استناد عرفی با نظریه خطر قابل توجیه است.

فهرست منابع

۱. احمدی، حمید (۱۳۹۲). ضمان فہری. تهران: انتشارات دانشگاه امام صادق علیہ السلام.
۲. انصاری، مرتضی بن محمد امین (۱۳۸۰). کتاب المکاسب المحرمه و البیع و الخیارات. قم: مجمع الفکر الاسلامی.
۳. باریکلو، علی رضا (۱۳۸۷). مسئولیت مدنی. تهران: انتشارات میزان.
۴. پاگولو، اوگو (۱۳۹۹). حقوق ربات ها. مترجم: نامیان، پیمان. تهران: نشر میزان.
۵. جعفری تبار، حسن (۱۳۸۹). مسئولیت مدنی کالاها. تهران: دادگستر.
۶. جعفری لنگرودی، محمدجعفر (۱۳۸۱). مبسوط در ترمولوژی حقوق. تهران: انتشارات کتابخانه گنج دانش.
۷. حکمت نیا، محمود (۱۳۸۶). مسئولیت مدنی در فقه امامیه مبانی و ساختار. قم: پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی.
۸. حرعاملی، محمد بن حسن (۱۳۸۸). تفصیل وسائل الشیعه الی تحصیل مسائل الشریعه. قم: مؤسسه آل البیت علیہم السلام.
۹. خوبی، ابوالقاسم (۱۳۷۸). مصباح الفقاهه فی المعاملات. قم: نشر الفقاهه.
۱۰. رفیعی، علی (۱۳۹۶). حقوق مسئولیت مدنی. تهران: انتشارات فکرسازان.
۱۱. رسولی، عبدالحسین (۱۳۹۸). مسئولیت مدنی غیرقراردادی در حقوق افغانستان. کابل: نشر واژه.
۱۲. زحیلی، وهبه مصطفی (۱۴۰۹). الفقه الاسلامیہ و ادلتہ. دمشق: بی نا.
۱۳. سلیمی، فضا، و پارساپور، محمدباقر (۱۳۹۱). مبانی مسئولیت مدنی عرضه کننده در مقابل مصرف کننده. نشریه پژوهش های حقوق تطبیقی، (۱۶)، ۴-۵۳-۷۶.
۱۴. عاملی (شهید اول)، محمد بن جمال الدین مکی (۱۴۱۲). لمعه دمشقیہ. بیروت: دار احیاء التراث العربی.
۱۵. عاملی (شهید ثانی)، زین الدین بن علی (۱۴۱۴). مسالک الافہام الی تنقیح شرایع الاسلام. قم: مؤسسه المعارف الاسلامیہ.

۱۶. علامه حلی، حسن بن یوسف بن مطهر اسدی (۱۳۵۵). تحریر الاحکام الشرعیه علی مذهب الامامیه. قم: مؤسسه امام صادق علیه السلام.
۱۷. قانون مدنی افغانستان.
۱۸. فهیمی، عزیزالله (۱۳۹۱). مسئولیت مدنی ناشی از تخریب محیط زیست در فقه و حقوق ایران. قم: پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی.
۱۹. قاسمی، عبدالخالق (۱۳۹۲). مسئولیت مدنی ناشی از نقض قرارداد. کابل: دانشگاه کاتب.
۲۰. گرجی نژاد، شیرزاد (۱۳۹۳). قانون مدنی ایران مصوبات ۱۸ اردیبهشت سال ۱۳۰۷ با اصلاحات و الحاقات. تهران: انتشارات طلایه.
۲۱. منصور، جهانگیر (۱۳۹۹). قانون تجارت ایران ۱۳۱۱. تهران: انتشارات دیدار.
۲۲. احمدی نژاد، محمود (۱۳۸۸). قانون حمایت از مصرف کنندگان ایران. تهران: مصوبات مجلس شورای اسلامی.
۲۳. رسمی، جریده (۱۳۹۵). قانون حمایت از مستهلک افغانستان. افغانستان: تمبر مسلسل.
۲۴. منصور، جهانگیر (۱۳۹۹). قانون مسئولیت مدنی ایران. تهران: انتشارات دیدار.
۲۵. کاتوزیان، ناصر (۱۳۸۴). حقوق مدنی: معاملات معوض - عقود تکمیلی. تهران: شرکت سهامی انتشار.
۲۶. کاتوزیان، ناصر (۱۳۸۴). مسئولیت ناشی از عیب در تولید: مطالعه انتقادی در تعادل حقوق تولیدکننده و مصرف کننده. تهران: انتشارات دانشگاه تهران.
۲۷. مددی، صادق (۱۳۸۸). مسئولیت مدنی تولیدکنندگان و فروشندگان کالا. تهران: نشر میزان.
۲۸. ملک زاده، سارا (۱۳۸۶). بررسی تطبیقی مسئولیت مدنی ناشی از هوش مصنوعی در نظام حقوقی ایران و کامن لا. پایان نامه کارشناسی ارشد حقوق خصوصی. دانشگاه فردوسی مشهد.
۲۹. محقق ثانی، علی بن حسین (۱۴۱۴). جامع المقاصد فی شرح القواعد. قم: مؤسسه آل البيت علیهم السلام.
۳۰. مصطفوی، حسن (۱۴۱۶). التحقیق فی کلمات القرآن الکریم. تهران: وزارت الثقافه و الارشاد الاسلامی.
۳۱. نجفی، محمد حسن (۱۳۶۸). جواهر الکلام. تهران: دار الکتب الاسلامیه.
۳۲. وحدتی شبیری، سید حسن (۱۳۸۵). مبانی مسئولیت مدنی قراردادی. قم: پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی.